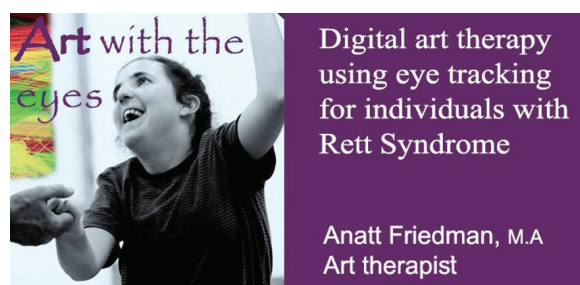

יצירה עם העיניים

ענת פרידמן M.A, תרפיסטית באמנות דיגיטלית,
HYPERLINK "<http://www.bitui.org/>"www.bitui.org
בהמשך להרצאה שניתנה בכנס הבינלאומי של אייזק באוסטרליה, 2018

המאמר עוסק בדרך שבה ניתן להשתמש במערכת מיקוד מבט ככלי יצירתי עם משתתפות עם תסמונת רט. הדגש הוא על שלושה תחומי ביטוי: הראשון שארטיב עליו הוא תמונות וסרטונים, השני מוזיקה וקול והשלישי יצירה וצבע. תחומי הביטוי השונים מוצגים תוך כדי סיפורי מקרה מהשטח.

הקדמה

שמי ענת פרידמן, ואני תרפיסטית באמנות דיגיטלית. אני עוסקת זה שנים אחדות בשילוב של מערכת מיקוד מבט ככלי יצירתי במפגשים עם משתתפים בעלי צרכים מיוחדים. בנוסף, הצטרפתי לצוות ההדרכה של תסמונת רט. המאמר הזה מבוסס על עבודתי בשנים האחרונות עם משתתפות עם תסמונת רט בשילוב מערכת מיקוד המבט.

יכולת הביטוי וההבעה של בנות עם תסמונת רט מצומצמת יותר בשל התסמונת המורכבת, אך מגוון התחושות, הרגשות והעולם הפנימי שלהן אינו מצומצם כלל וכלל, הוא עשיר ומלא כמו עולמו הפנימי של כל אחד אחר. באמצעות שילוב של טכנולוגיה עם אמנויות ויצירה יכול להיפתח עוד ערוץ ביטוי וצוהר לאותו עושר פנימי ולעיבוד החוויות והתחושות.

המאמר מתבסס על ההרצאה שהעברתי בכנס אייזק באוסטרליה בקיץ 2018. חלק מהחומרים שהוצגו בכנס לא יוצגו במאמר בשל שמירה על פרטיות המשתתפים.

אחת מהאוכלוסיות שנעזרות במערכת מיקוד מבט הן משתתפות עם תסמונת רט. תסמונת רט היא הפרעה נוירו-גנטית התפתחותית שאינה תורשתית, המופיעה בעיקר בקרב בנות. התסמונת מתאפיינת בהתפתחות לכאורה תקינה בשלבי החיים המוקדמים, שאחריה מופיעות מגוון הפרעות: איבוד יכולת הדיבור, אובדן יכולות השימוש בידים, הפרעות בהליכה ועוד. למרות הקשיים שאיתם הן מתמודדות, ילדות הלוקות בתסמונת רט הן בעלות עיניים חכמות ו"מדברות". (מלאכיות הדממה, 2018). הן יוצרות קשר עם סביבתן בעזרת עיניהן, ובמקרים רבים העיניים שלהן הן אמצעי התקשורת היעיל והמדויק שלהן. מתוך הניסיון שלי כמטפלת באמנות דיגיטלית וכמדריכה בצוות ההדרכה של העמותה לתסמונת רט, שימוש במערכת מיקוד מבט ככלי יצירה וביטוי המשלב תכנים אישיים ורלוונטיים למשתתפות עם תסמונת רט, עוזר בהפחתת מתח, ויכול לעזור בהעלאת המוטיבציה והעניין, בחיזוק תחושת המשמעות והשייכות ובפתיחת עוד צוהר לעולמן הפנימי והעשיר של המשתתפות.

צילום ותמונות

"תמונה שווה אלף מילים"

שילוב צילומים בתוך המפגשים יכול לחזק את תחושת השייכות, להפוך נושא כללי לנושא אישי, לעודד ריכוז, חיבור לעצמי ולאחר, לעזור בשיקוף ובעיבוד חוויות ותהליכים. הצילום מאפשר להנכיח ולתת משמעות לרגע מסוים ולהרחיב ולהעמיק זוויות שונות בהסתכלות.

הדר בת 21, היא בחורה צעירה ומלאת עומק והומור. יש לה תסמונת רט, ואני מלווה אותה כבר ארבע שנים. הדר אוהבת מאוד תמונות וצילומים, ועם השנים הרחבנו יחד את נושא הצילום והמשמעות שלו בחייה בעקבות סקרנותה לכך והתפתחנו בתחום.

התחום של תרפיה באמנות דיגיטלית משלב ביטוי יצירתי ותמיכה רגשית דרך אמצעי יצירה מסורתיים וטכנולוגיים. הערוץ היצירתי מאפשר להתנסות במרחב של תנועה, צבע, קול, תנועה, צילום ומילים שעולות מתוך התבוננות בעולם התוכן והעניין של המשתתפים. בכנס היה מרגש לראות שהאנשים שהגיעו להרצאה שלי היו ממגוון תחומי עניין ומגוון מקצועות, משתמשי ת"ח, אנשי מקצוע, הורים ועוד. התחום היצירתי הוא תחום רחב ולכולם יש מקום בו ילדים ומבוגרים עם צרכים מיוחדים לעתים קרובות נחשפים לפחות הזדמנויות לבטא את עצמם, וזה משפיע גם על איכות חייהם. אמנות ויצירה יכולות להיות ערוץ לחוויית הצלחה, לעידוד הערכה עצמית, לחיזוק הביטחון, להתנסות בבחירה ולעידוד עצמאות (Alders et al., 2011).

"לעתים, מחשבים יהיו כלי האמנות היחיד המתאים לאנשים המתמודדים עם מגבלה פיזית" (Park-) (er-Bell, 1999, p. 181, Malchiodi, 2000). בשנים האחרונות מערכות מיקוד מבט הפכו להיות יותר נגישות לשימוש ביתי. מערכות מיקוד המבט משתמשות בתנועות העיניים של האדם לשם שליטה על פונקציות העכבר במחשב (Tobii Dynavox, 2017).

מערכות מיקוד מבט משמשות לעתים קרובות לתקשורת במילים ובסמלים או לשימוש במשחקי מחשב לשעות הפנאי למשתתפים שאינם ורבאליים ובעלי קושי מוטורי מורכב, אולם ניתן להשתמש במערכות אלו גם ככלי יצירה המאפשר לאותם משתתפים לבטא את עצמם במגוון דרכים רב תחושתיים. השימוש כולל תנועה, מוזיקה, ציור, שירה, צילום ועוד.

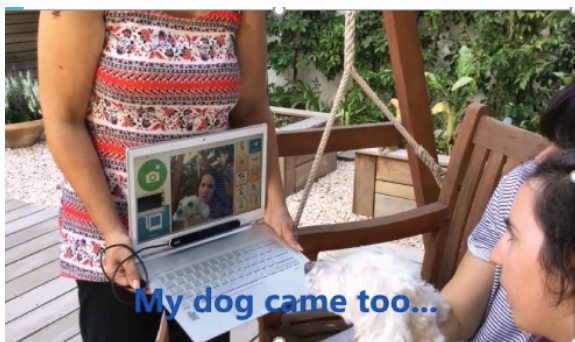
לדעתי, דרכי ההבעה האלו יכולות להיות נגישות גם בשלבים הראשונים של שימוש במערכות מיקוד המבט, כשהמשתתפים עדיין לא מיומנים במערכת. בנוסף, הטכניקות האלו יכולות להיות מיושמות גם עם תוכנות כלליות, שאינן ייעודיות למערכת מיקוד המבט, כגון תוכנת PowerPoint.

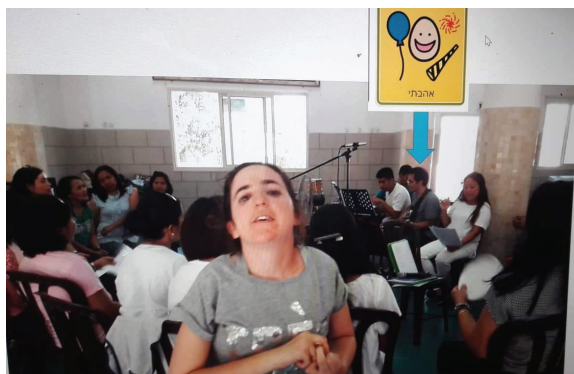
הסייעת, באישורה של הדר, שלחה לו את המסר, ואני בטוחה שהייתה התרגשות גדולה גם מצדו. מבחינה טכנית, אפשר להפעיל את סמן העכבר בכמה דרכים. למערכות של Tobii יש אופציה של windows control (בארץ ניתן לפנות לחברת 'דגש' לקבלת הסבר על השימוש בה). אפשר להפעיל את סמן העכבר גם באמצעות תוכנת 'גריד' (ניתן לפנות לתמיכה הטכנית של חברת 'די-בור' לשם כך). לאחרונה יצא יישום של גריד בשם 'על מה אני מסתכל' (מופיע באתר הקהילה), המאפשר להסתכל על תמונות ולצלם אותן הרגע תמונות כשסמן העכבר ביישום מראה במדויק לאן המשתתף מסתכל.

הדר אוהבת לצלם ולהצטלם, ואנו נעזרות במגוון דרכים לשם כך. אחת הדרכים לצילום עצמאי נעשה בעזרת מערכת מיקוד מבט ויישום גריד של צילום. זה יישום קיים שאני קצת שיפצתי, כך שהדר ועוד משתתפים יוכלו לא רק לצלם, אלא גם לעצב ולהביע דעה תוך כדי צילום. בלוח הנוכחי, כאן בתמונה, הדר יכולה לבחור אם היא רוצה להצטלם לבד או ביחד, אם היא רוצה שנעשה פרצוף מצחיק או אולי רציני, אם היא רוצה לשנות תסרוקת ועוד.

מערכת מיקוד המבט מאפשרת להדר גם לצלם בעצמה וגם להתבונן בצילומים. אופציה נוספת ומשמעותית מאוד בעיני זו היכולת לראות בדיוק על מה הדר מסתכלת בצילומים. היכולת להסתכל ולהתבונן על מה שמעניין או מושך את העין היא יכולת שמאפשרת הזדמנות לחלוק הרבה מידע ועומק גם בזמן של התבוננות וצפייה (ללא בקשה לבחירה בין אופציות). כלומר, תוך כדי התבוננות של הדר במחשב בתמונות ובצילומים מאירועים בחייה, אני יכולה לראות על מה היא בדיוק היא מסתכלת ולפתח שיחה איתה ולהבין יותר על עולמה ועל מה משמעותי בעיניה בלי לבקש ממנה עכשיו להתגייס ולענות, אלא פשוט תוך כדי התבוננות.

לדוגמה, בדיוק לפני שטסתי לכנס, הדר נסעה עם מרלן, המטפלת האישית שלה לביקור בכנסייה עם קבוצת המקהלה שם. כשהגעתי למפגש עם הדר, מרלן סיפרה לי על הביקור והסתכלנו יחד במחשב על תמונות מהביקור (ניתן היה לראות את סמן העכבר על צג המחשב שמסמן בדיוק לאן הדר מסתכלת). כפי שניתן לראות בתמונה, במקום נוכחים הרבה אנשים, והבולטת ביותר בתמונה היא הדר, אבל הדר לא הסתכלה על עצמה. הדר הסתכלה והתמקדה באדם אחד בתמונה. הסייעת נדהמה ודמעות ניקוו בעיניה כי הדר הסתכלה על אותה דמות ואז בחרה במילה 'אהבתי'. הסייעת מיהרה להסביר לי שזו הייתה דמותו של המדריך של המקהלה שהדר סימנה בן רגע. כלומר, בלי שהיה לי לוח תקשורת על אותו מפגש בכנסייה ובלי שהדר התאמצה, תוך דקה היא הצליחה להעביר לנו מסר בעל ערך. במבט אחד ארוך ומרוכז היא יכלה לספר לנו (או לפחות זו הייתה תחושתנו) שהיא הבינה לחלוטין מי היה שם משמעותי, היא זכרה במדויק מי הוביל את אותו מפגש בכנסייה, וגם בחרה לשלוח לו מסר ולפרגן לו באופן אישי. מובן שמכאן אפשר לפתח שיחה ולנסות להבין יותר במדויק את כוונותיה ולהרחיב זאת.

לתמר בת 13, נערה סקרנית ונבונה עם מבט חודר ועמוק, יש תסמונת רט. תמר משולבת בכיתה רגילה. בהרצאה שהעברתי בכנס, הדגמתי איך גם בזמן קצר של אינטראקציה חברתית בין תמר לבין בנות כיתתה, נוצרו חיבורים מיוחדים ותחושות משמעות כשהוספנו למפגש את אופציית הצילום ויצירת תמונה משותפת עם חברותיה. תמר יכלה לבחור מי יצטרף לתמונה, ובאיזו מסגרת היא תרצה להשתמש. כל חברותיה הסתקרנו והצטופפו כדי להיות שותפות וכדי שיראו גם אותן. חוויית הצילום נתנה הזדמנות לחילוף תפקידים, ופתאום תמר יכלה להיות זו שקובעת את הטון, שבחרת את רגע הצילום, שתורמת ונותנת להן תיעוד של חוויה. נוצרה חוויה של שיתוף ומעורבות הדדית.

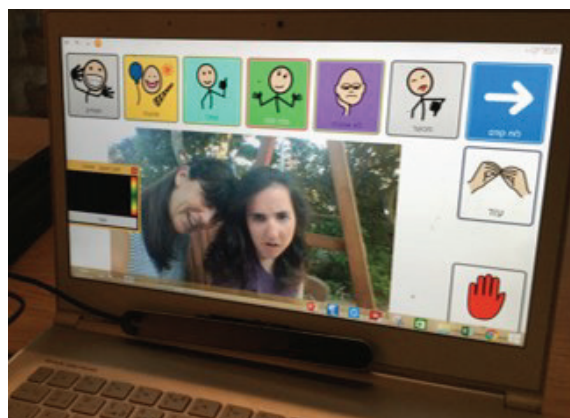
מוזיקה וקול

"היופי האמיתי של המוזיקה זה החיבור בין האנשים" יש שיר שהרבה בנות עם תסמונת רט מחברות אליו, "הילדה הכי יפה בגן" של יהודית רביץ. ברגע שהשיר מתנגן, העיניים של רבות מהן מוארות בשמחה והתרגשות. מוזיקה היא כלי שמחבר ויוצר אווירה ומשמעות בן רגע. אני נעזרת רבות במוזיקה ובפידבק קולי.

גם בתחילת הדרך בזמן התנסות במערכת מיקוד מבט ניתן, לדעתי, להשתמש בתכנים משמעותיים ובפעילויות אישיות שמעודדות גירוי-תגובה. הפידבק הקולי והמוזיקלי יכול ליצור סקרנות ועניין אצל המשתתפות ולעזור בחיבור ובהתנסות החווייתית במערכת. בהרצאה הדגמתי איך ניתן להשתמש במצגות PowerPoint יחד עם פקודת 'מעבר עכבר'- כך שכל הזזת מבט לעבר אובייקט אחר על התמונה, יוביל לתגובה קולית או לניגון שיר משמעותי למשתתפות.

האינטראקציה עם הצילום יוצרת תקשורת באותו רגע, אשר פעמים רבות מפתיעה את הנוכחים ויוצרת תחושת שותפות ואינטראקציה שמשתנה בכל פעם מחדש. דוגמה אחת לכך היא בחירתה של הדר להצטלם בחצר. הדר, אמא שלה, לילית, המטפלת האישית שלה ואני יצאנו לחצר, והדר סימנה שהיא רוצה לשנות תסרוקת. לילית פיזרה את שיערה האסוף, ואז הדר התחילה לצלם. לאחר מכן ראינו את הכלב של הדר והזמנו אותו להצטרף לתמונה. ברגע שהוא נכנס לטווח של המצלמה, הדר סימנה שהיא רוצה להצטלם לבד, וכולנו צחקנו ונפרדו בחיוך מהכלב. אלה אינטראקציות שנוצרו בן רגע, בכאן ועכשיו, ואפשרו להדר להיות זו ששולטת, שמעצבת ובוחרת מה היא רוצה באותו הרגע.

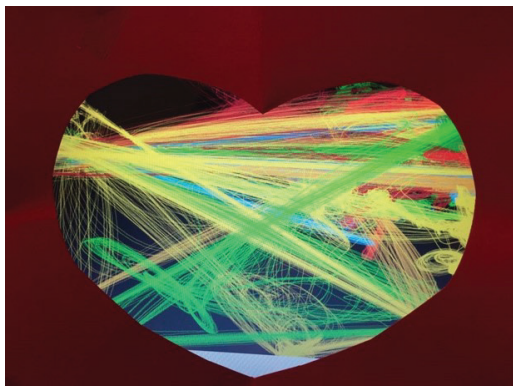

לאחר מכן הסתכלנו במחשב על התמונות, וגם כאן הדר ערכה עיבוד נוסף לתהליך ויכלה להביע דעה איך לדעתה התמונה יצאה ולמי תרצה לשלוח אותה בוואטסאפ. בצורה כזו החוויה של כאן ועכשיו קיבלה עוד משמעות חברתית והזדמנות להרחיב את השיחה ואת הערך של התקשורת והביטוי.

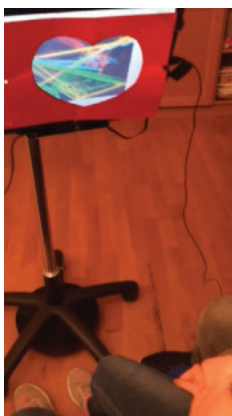
צבע וקולאז'

"אמנות אף-פעם אינה נגמרת"

בתור ילדים כולנו לומדים לשרבט, לנוע עם הצבע, עם תנועת הקו. כשיש קושי מוטורי גדול, החוויה הזו העצמאית כמעט אינה קיימת. דרך מערכת מיקוד מבט ניתן לטייל עם צבע, למרוח, להניע קווים ותנועות שונות, לשרבט, לקשקש ולקבל הזדמנות לחוות קצת מתוך עולם העושר של צבע ותנועה. גם בתחילת הדרך בשימוש במערכת מיקוד מבט יש משחקים והזדמנויות להשתמש בצבע. יש משחקים שבהם כל תנועה יוצרת צבע שנוע עם המבט, ואני באופן אישי גם אוהבת לחפש תוכנות כלליות, שאינן מיועדות דווקא לשימוש במערכת מיקוד מבט, בשביל לתת הצצה ועושר נוסף ליצירה. לדוגמה, אפשר לחפש אתרים שמאפשרים הפעלה באמצעות מעבר עכבר (ולא לחיצה), ובאמצעותם לצייר ולנוע גם בתחילת הדרך של שימוש במערכת מיקוד המבט. דוגמה לאתר שכזה:

<http://aaron-sherwood.com/works/pattern/index.html>
(ניתן להגיע אליו גם מתוך הגריד).

בצורה כזו הדגמתי איך ניתן לבחור רקע משמעותי (כגון נוף של ים), וכאשר המבט של הדר מסתכל אפילו ברפרוף על דמותה - היא תשמע את שמה או שהשיר שהיא אוהבת יתנגן, וברגע שתסייג את מבטה אל הרקע, השיר ייעצר או יישמע קול אחר, כגון קולם של הגלים בים. בצורה כזו ניתן לעודד גירוי-תגובה והתנסות משמעותית גם בתחילת הדרך.

מי שמעוניין בידע הטכני על כך, מוזמן לכתוב לי ואשלח לו את דף ההסבר הטכני שהכנתי בנושא. באופן דומה, במקום תמונה של משתתפות ניתן גם להשתמש בסמל חזותי של רגשות, ובמקום שהמבט יפעיל את שם הרגש, ניתן להקליט צחוק מתגלגל, צעקות, בכי ועוד צלילים וקולות שמייצגים את האינטונציה, את העוצמה ואת הרגש שיש בסמלים.

נועה, בת 19, היא נערה מוזיקלית במיוחד שפגשתי השנה בבית ספרה במסגרת הדרכה שנתית שהעברתי כחלק מההדרכות שניתנות על ידי העמותה לתסמונת רט. לירז, קלינאית התקשורת המיוחדת שלה, שיתפה אותנו באהבה של נועה למוזיקה והדגימה עם נועה איך הן שרות יחד שיר דרך לוח תקשורת, כאשר ברקע מתנגן שיר בדיסק. נועה יכלה לבחור מתי להצטרף ולשיר את אותו מקטע באמצעות עיניה. הקטעים מוקלטים בקולה של לירז, ונועה בוחרת מתי להפעילם. כל כך הרבה הנאה ושליטה יש לנועה בדרך זו. במפגש הרחבנו את נושא ההקלטה והמוזיקה, וכל הצוות שר והקליט יחד עם נועה משפטים מתוך השיר ישירות לתוך לוח של גריד. נועה יכלה אח"כ להשתמש בהקלטה ולהפעיל אותה בעיניה. היא בחרה את הקטעים המוזיקליים והפכה להיות סוג של דיג'יי שבחרת מתי כל קול יושמע.

ניתן להוסיף ולשלב בין צלילים של כלי נגינה, הקלטות מוכנות ואף להקליט צלילים שנועה מפיקה כך שהיא תוכל להחליט מתי להשמיע, מתי להגביר ומתי להחליש, ולאפשר לה היכרות והתנסות במוזיקה וקול.

בהמשך ההרצאה בכנס הדגמתי תהליך יצירה שערכתי עם הדר לרגל חתונתה של רינת, הסייעת האישית שלה בביה"ס, שכולל שילוב אמנויות, יצירת קולאז' והדגמה של מפגש מלא. מי שמעוניין לקרוא על כך יכול לגשת לשנתון של אייזק של 2015 ולקרוא את המאמר בנושא.

לסיכום

שילוב האמנויות עם מערכת מיקוד המבט יכול להוסיף עושר ועומק למפגשים ואפשרות הצעה נוספת וייחודית לעולם הפנימי, שיכול לבוא עוד קצת לידי ביטוי. אני מאמינה שבכל שלב בתהליך התקשורת ובכל שלב בתהליך ההטמעה של מערכת מיקוד המבט יש אפשרות להוסיף תכנים אישיים ומשמעות חברתית ויצירתית כבר מהרגע הראשון של המפגש. אמנות ויצירה יכולים להוות ערוץ לחווית הצלחה, לעידוד הערכה עצמית, לחיזוק הביטחון, להתנסות בבחירה ולעידוד העצמאות, ולכל אחת מגיעה ההזדמנות להתנסות בכך.

מקורות

- Alders, A., Beck, L., Allen, P. B., & Mosinski, B. (2011). Technology in Art Therapy: Ethical Challenges. *Art Therapy*, 28(4), 165-170. doi: 10.1080/07421656.2011.622683
- Lariviere, J. (2017). Girls with Rett Syndrome Connecting Through Communication. *Closing the Gap*. 36(2): 27-36.
- Malchiodi, C. A. (2000). *Art therapy and computer technology : A virtual studio of possibilities*. London; Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers.
- Parker-Bell, B. (1999). Embracing a Future with Computers and Art Therapy. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 16(4), 180-185.
- מלאכיות הדממה (2018). על תסמונת רט. <http://rett.org.il/>. אוחזר מתוך

יש אפשרות להרחיב את המשמעות של היצירה והשרבוט, למשל על ידי הוספת שבלונה של בריסטול שמונחת על המסך עצמו. בכך אני תוחמת ויוצרת קווי מתאר ליצירה ונותנת לה משמעות נוספת. לדוגמה, היצירה של הלב בתמונה כאן. ניתן לראות צורה של לב על המסך ולצבוע אותו באמצעות העיניים. היצירה ניתנת לצילום חיצוני או ליצירת וידאו ולהמשך עיבוד.

דוגמאות נוספות אלו הצירים הבאים, שצוירו בגן לימן ברחובות בהנחיית מנהלת הגן דורית פולק ורכזת הנגשה מתי"א רן-יפית אבני. הצירים של ילדי הגן, שצוירו דיגיטלית עם העיניים בשילוב מערכת מיקוד מבט, מוסגרו ונתלו בגן. זו יוזמה מקסימה ומרגשת של הצוות, ואכן גם ההורים התרגשו לראות את עבודות ילדיהם מוצגות בגאווה ובצורה כל כך מכובדת בגן. זו הזדמנות גם לילדים עצמם לקבל הכרה ומשמעות בתהליכים שהם עושים, בצבעוניות ובעושר של יצירותיהם.

